

- Magauin M. G'asyrlar bederi': adeby zertteuler [Traces of centuries: literary researches]. Almaty: "Zhazushy", 1991. 427 p. [In Kazakh]
- Magauin M. Qobys saryny: XV-XVIII gasyrlarda zhasagan qazaq aqyn, zhyraulary [Kobyz tunes: Kazakh poets, zhyraus of XV-XVIII centuries]. Almaty: Mektep, 2007. -192 p. [In Kazakh]
- Mo'ngkeuly Murat. Shygarmalary: olen'der, zhyrlar, tolgaular, aitystar [Compositions: poetry, zhyres]. Qurastirgan: B.Omarov. Almaty, 2013. 288 p. [In Kazakh]
- Muqanov S. Qazaqtyng XVIII-XIX gasyrdagy adebiyetining tarihinan ocherkter [Essays on the history of XVIII-XIX centuries' Kazakh literature]. Almaty: Arys, 2002. 272 p. [In Kazakh]
- Pesni steppei. Antologiya qazaqsloi literatury [Song of the Steppes: Anthology of Kazakh literature]. Moscow, 1940. 588 p. [In Russian]
- Poety Kazahstana. [Poets Of Kazakhstan]. (Sbornyk). Vstupit. statya, sost., biograf. spravki i primech. M.Maguina; Red. stihot. per. E.M. Vinokurova. Leningrad, 1978. 607 p. [In Russian]
- Radlov V.V. Altyn sandyq [Gold trunk]. Almaty: Ana tili. 1991. 256 p.
- Seifullyn S. Biler sozdery. [Biys' sayings] Klassikalqy zertteuler. V.25. Almaty: A'debiyet a'lemy, 2017. 425 p. [In Kazakh]
- Tulibayeva Zh.M. Kazahstan i Buharskoe khanstvo v XVIII – pervoi polovine XIX v. [Kazakhstan and Bukhara Khanate in the 18th – the first half of the 19th centuries] Almaty, 2001. 156 p.
- Ualihanov Sh.Sh. Kazakh xalyk poeziyasining turlery tyrali [On the forms of folk poetry]. Kop tomdiq shagarmalar zhinagi. V.1. Almaty, 2010. 376 p. [In Kazakh]
- Shalekenov M.U. (1995). Vzaimootnosheniya narodov Priaral'ya v XVIII-XIX vv. [Relationships of peoples of Aral Sea region in the 18th – the 19th centuries] Almaty, 1995. 168 p.
- Shalekenov U.H., Shalekenov M.U. (2003). Istoriya i etnologiya narodov Amudar'i i Syrdar'i v XVIII-XX vv. [The history and ethnology of peoples of Amu Darya and Syr Darya in the 18th – the 20th centuries] Almaty, 2003. 315 p.
- Tulibayeva Zh. M. The Qazaqs and the Central Asian Principalities in the 18th and the First Half of the 19th Centuries // Oriente Moderno. 2016, 96(1): 25-45.

FTAMP 03.61.91

DOI 10.51943/1814-6961_2021_1_39

ЖОШЫ ҰЛЫСЫНЫҢ ТАРИХЫ М.Х. ДУЛАТИДІҢ «ТАРИХ-И РАШИДИНДЕ»

Мақсұтова Альбина Әбенқызы^{1*}

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

*Автор-корреспондент
E-mail: albina_kzt83@mail.ru

Түйіндеме. Бұл мақаланың мақсаты «Тарих-и Рашиди» шығармасындағы Жошы Ұлысы тарихына қатысты мәліметтерді талдау болып табылады. Зерттеудің басты дерегі 1990 жылдары жүзеге асырылған және 2010-шы жылдары түзетіп, өңделген шығарманың аударылған нұсқасы. Деректі талдау нәтижесінде автор Алтын Орданың тарихына қатысты 5 түрлі тезистерді әзірледі. Біріншісі Алтын орданың көшпелі халқына қатысты тезис. «Тарихи-Рашиди» еңбегіне сәйкес оларды өзбектер деп атаған. Біздің пайымдауымызша, сол өзбектер алтын ордалық татарлардың өзі. Екінші тезис Мұхаммад Шайбанимен бірге көшіп келген алтынордалық көшпенділердің санына қатысты. Біздің пайымдауымызша, Мұхаммад Шайбани әскерлерінің 50-60 % моғолдар құраған, ал алтынордалық көшпенділер шамамен 20 мың әскерлер болған. Үшінші тезис моғолдардың Доғлат тайпасының және қазақтардың Дулат тайпасының ұқсастығына қатысты. Біздің пайымдауымызша, қазақ Дулаттары моғол Доғлаттарының ұрпақтары болып табылады. Төртінші тезис Жошы ұрпағы Бурудж оғланға қатысты. Ол 1472-1473 жылдары Қара-Тоқайда моғол ханының қолынан қаза тапқан. «Тарих-и Рашиди» шығарма сында ол Абұлхайыр ханның ұлы деп сипатталған. Мақала авторларының

пайымдауынша, сол Бурудж оғланды расымен де Жошы Ұлысының шығыс бөлігінде билікке таласқан Шайх-Хайдармен теңестіруге болады. Бесінші тезис қазақтардың санына қатысты.

Кілт сөздер: Жошы Ұлысы, өзбектер, моғолдар, Тарих-и Рашиди, Мұхаммед Мырза Дулат, Абылхайыр-хан, Алтын Орда.

МРНТИ 03.61.91

ИСТОРИИ УЛУСА ДЖУЧИ В «ТАРИХ-И РАШИДИ» М.Х. ДУЛАТИ

МаксUTOва Альбина Абеновна^{1*}

¹Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Казахстан.

*Автор-корреспондент

E-mail: albina_kzt83@mail.ru

Аннотация. Целью данной статьи является изучение сведений из Тарихи Рашиди касательно истории Золотой орды. Главным материалом исследования стал полный перевод Тарихи Рашиди, осуществленный в 1990-х и скорректированный в 2010-х годах. В результате анализа данных Тарихи Рашиди авторы выдвинули 5 разных тезисов касательно истории Золотой орды. Первый тезис касается кочевого населения Золотой орды. Согласно Тарихи Рашиди их называли узбеками. По нашему мнению, данные узбеки это и есть золотоордынские татары. Второй тезис касается численности золотоордынских кочевников, которые переселились вместе с Мухаммедом Шейбани. По нашему мнению, 50-60 % войска Мухаммеда Шейбани составляли могулы, а золотоордынских кочевников было около 20 тысяч воинов. Третий тезис касается вопроса о тождестве могульского племени Дулгат и казахского племени Дулат. По нашему мнению, казахские Дулаты являются потомками могулистанских Дулгатов. Четвертый тезис касается джучида Бурудж оғлана. Он погиб в Кара-тукае в 1472-1473 годах от рук могульского хана. В Тарихи Рашиди он назван сыном Абулхаир-хана. По мнению авторов статьи, данного Бурудж оғлана можно отождествить с Шайх-Хайдаром, который действительно боролся за власть в восточной части Улуса Джучи. Пятый тезис касается численности казахов.

Ключевые слова: Улус Джучи, узбеки, могулы, Тарих-и Рашиди, Мухаммед Мирза Дулат, Абулхаир-хан, Золотая орда.

IRSTI 03.61.91

HISTORY OF ULUS JOCHI THE "TARIKH-I RASHIDI" BY M.KH. DULATI

Maxutova Albina Abenovna^{1*}

¹L.N. Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

*Corresponding author

E-mail: albina_kzt83@mail.ru

Abstract. The objective of this article is to study information from Tarikhi Rashidi regarding the history of the Golden Horde. The main research material of the study was the complete translation of Tarikhi Rashidi, carried out in the 1990s. The authors put forward 5 different theses regarding the history of the Golden Horde. The first thesis concerns the nomadic population of the Golden Horde. According to Tarikhi Rashidi, they were called Uzbeks. In our opinion, these Uzbeks were the Golden Horde Tatars. The second thesis concerns the structure of army of Mohammed Sheibani. In our opinion, 50-60% of the troops of Muhammad Sheibani were moguls, and there were about 20 thousand soldiers of the Golden Horde nomads. The third thesis concerns the relation of the Mogul tribe Duglat and the Kazakh tribe Dulat. In our opinion, the Kazakh Dulats are the descendants of the Mogulistan Duglats. The fourth

thesis concerns the origin of Buruj oqlan. He was known as the son of Abulkhair Khan. Buruj oqlan can be identified with Shaikh-Haydar, who really fought for power in the eastern part of the Ulus Jochi. The fifth thesis concerns the number of Kazakhs.

Key words: Ulus Jochi, Uzbeks, Moguls, Tarikh-i Rashidi, Muhammad Mirza Duglat, Abulkhair Khan, Golden Horde.

Кіріспе. Мақаланың кіріспесінде зерттеудің жалпы тақырыбы, жоспарланған жұмыстың мақсаты мен міндеттері, теориялық және тәжірибелік маңыздылығы, зерттелетін тақырып бойынша аса әйгілі және беделді жарияланымдар келтіріледі, шешілмеген мәселелер белгіленді. Қолжазбаның осы бөлімі тәуелсіз мәтінге айналуда.

«Тарих-и Рашиди» XVI ғасырда жазылған. Бұл шығарманың авторы Мырза Мұхаммад Хайдар (1449-1551), ол моғол тайпасы Доғлаттың (қазіргі дулат – М.А.) ұрпағы. Мырза Мұхаммад Хайдар Моғолстанның басқарушы элитасына қарасты тұлға еді. Оның ұрпақтары 1346 жылдан бастап Моғолстанда басты тайпаның өкілдері еді. Олардан бұл мемлекеттің беқлярибектері сайланатын.

Доғлат тайпасының өкілдеріне көптеген артықшылықтар берілген еді. Олар сондай-ақ Шағатай дәуірінен бастап Маңлай Сүбе ұлысының мұрагерлік билеушілері және кейіннен шығыс Түркістанның бір бөлігінің билеушілері болды. Сондай-ақ, «Тарихи Рашиди»-ден басқа Мырза Мұхаммед Хайдар «Джахан Наме» атты үлкен поэма жазды, онда, өкінішке орай, түпнұсқалық сипаттағы тарихи мәліметтер жоқтың қасы.

Тарихи Рашидиді мамандар арасында кеңінен танымал. Бірақ сонымен бірге, осыған қарамастан, «Тарихи Рашидидің» мәліметтері егжей-тегжейлі зерттеу нысанына айналмады. 1969 жылы «Тарих-и Рашидидің» белгілі бір бөліктерінің аудармасына берілген алғы сөзде В.П. Юдин бұл дереккөздің аймақ тарихы үшін маңыздылығын атап өтті.

Бұл дереккөздің маңыздылығын басқа зерттеушілер де атап өтті. Атап айтқанда, В. Рахманов былай деп жазды: «Бұл шығарманың кең аймақ тарихының дереккөзі ретіндегі айрықша маңыздылығына қарамастан - ондағы материалдар осыған дейін жүгінген зерттеушілер көрсеткендей, әлі толық пайдаланылған жоқ» (Тарих-и Рашиди, 2016:5).

Бұл еңбектің аудармашылары (Урунбаев А., Джалилова Р.П., Эпифанова Л.М.) атап өткендей: «Бұл Өзбекстан, Қазақстан, Шығыс Түркістан (қазіргі ҚХР, Синцзян) және ішінара Ауғанстан, Тибет, Үндістан халықтарының өткенін зерттеудегі бірегей маңызды бастапқы дереккөз; онда өзбектер, қазақтар, қырғыздар, ойраттар (қалмақтар) мен ұйғырлар тарихына қатысты әр түрлі және түпнұсқа материалдар бар, олардың орта ғасырлардағы қатынастарына жарық түсірді» (Тарих-и Рашиди, 2016:8).

Мажму ат-Таварихпен бірге (Сабитов, 2017:519) Тарихи Рашиди – моғолдар тарихының негізгі бастапқы дереккөздерінің бірі.

Бұл туындының алғашқы аудармасы XIX ғасырдың ортасында жүзеге асырылды. В. Эрскин XV-XVI ғасырлардағы Шығыс Түркістан мен Орта Азия тарихын зерттей отырып, «Тарихи Рашидидің» үзінділерін келтірді.

Материалдар мен зерттеу әдістері. XVI ғасырда жазылған Мырза Мұхаммед Хайдар Дұғлатидің «Тарих-и Рашиди» шығармасы материалдары пайдаланылды. Зерттеудің негізгі әдісі – Жошы Ұлысы тарихының кейбір мәселелерін қозғайтын эпизодтарға қатысты дереккөзге ішкі сын пікірлер. Мақалада біз осы дереккөзден үзінділер беріп, оларға ғылыми түсініктер беріп, көрсетеміз. Бұл ақпарат әртүрлі тарихшылардың кейбір тезистерін қалай растайды немесе жоққа шығаратындығын көрсетеміз.

Талқылау. Бұл шығарманың негізгі бөліктерін орыс тіліне алғашқы болып 1864 жылы аударған В.В. Веляминов-Зернов еді (Вельяминов-Зернов, 1864). Одан кейін «Тарихи Рашидидің» мәліметтерін А.Н. Куропаткин (Куропаткин, 1879) және В.И. Масальский (Масальский, 1913) қолданған.

1895 жылы шығыстанушылар Н. Элиас пен Д. Росс бұл дереккөзді ағылшын тіліне толық аударды (Elias, Ross, 1895). Бұл аударма кейінірек бірнеше рет қайта басылып шығарылды. Осы аударма шыққаннан кейін В.В. Бартольд «Тарихи Рашидиді» «XVI ғасырдағы мұсылман тарихи әдебиетінің ең қызықты ескерткіші» деп атаған (Бартольд, 1897:215-226).

1899 жылы Ф.Х. Скрин және Е.Д. Росс моғолдар мен Моғолстан тарихына қатысты деректерді «Тарихи Рашидиден» пайдаланды.

Одан кейін «Тарихи Рашидиді» тарихи дерек көзі ретінде зерттеу қарқынды болған жоқ. 1935 жылы Тарихи Рашидидің жеке бөліктерінің аудармалары жарық көрді (Асфендияров, 1935). 1937 жылы Ахмед-Заки Валиди Тоған бұл дереккөзге деген көзқарасын білдірді (Ahmet-Zeki Validi, 1937:985-989).

Х.М. Эллиот Үндістан тарихын қалпына келтіре отырып, «Тарихи Рашидиді» өзінің зерттеулерін жүргізген кезде белсенді қолданды.

Өзбек КСР-да Мырза Мұхаммед Хайдар Дұғлатидің шығармашылығы зерттелді. Осы дереккөзді зерттеген белсенді ғалымдар арасында Б.А. Ахмедов пен Р.Г. Мукминова (Мукминова, 1954:136-137) бар.

Сондай-ақ, «Тарихи Рашиди» Өзбек КСР тарихын және Өзбекстанның академиялық тарихының басқа кейінгі нұсқаларын жазу үшін пайдаланылды (История Узбекской ССР, 1967:620).

Қырғыз КСР-да бұл еңбек тарихи еңбектерде де белсенді қолданылды. С.М. Абрамзон және К.И. Петров (Петров, 1961) өз монографияларында «Тарих-и Рашидиден» алынған мәліметтерді пайдаланды. Сондай-ақ «Тарих-и Рашидиден» алынған мәліметтер Қырғыз КСР-нің академиялық тарихына енді. Аталған мәліметтер «XIV екінші жартысы – XVI ғасырдың басындағы Тянь-Шаньдағы феодалдық бытыраңқылық» тарауын жазу кезінде белсенді қолданылды.

Сонымен қатар, бұл дереккөздің түрікмендер мен ұйғырлар тарихы үшін маңыздылығын атап өткен жөн (Материалы по истории Туркмении, 1938).

Кеңестік дәуірде қызмет еткен Орта Азия тарихын зерттеуші П.П. Иванов «Тарихи Рашидидің» бірегейлігін және оның осы аймақ тарихын түсінудегі асқан маңыздылығын мойындады (Иванов, 1958).

1941 жылы В.Л. Вяткин «Тарихи Рашидидің» деректерін пайдаланған Қазақстан тарихына қатысты монографиясы жарық көрді (Вяткин, 1941).

Кейіннен бұл дерек көзі барлық академиялық басылымдарда кеңінен қолданылды. Осындайда, Қазақ КСР-да Мырза Мұхаммед Хайдар Дұғлатидің өмірбаянын зерттеуге баса назар аударылды. Атап айтқанда, Әлкей Марғұлан оны тұңғыш қазақ тарихшысы деп «жариялады» (Margulan, 1941:78-87). Сондай-ақ, оның өмірбаянын Н.Н. Мингулов та зерттеген (Мингулов, 1965:190-203). Сондай-ақ, С.К. Ибрагимов та өзінің тарихи еңбектерін жазғанда «Тарихи Рашидиді» белсенді қолданды. В.П. Юдин «Тарихи Рашидиді» моғолдардың ру-тайпалық құрамын қалпына келтіру үшін пайдаланды (Юдин, 1965: 52-65). 1969 жылы Қазақстанда XV-XVIII ғасырлардағы қазақ хандықтарының тарихы туралы материалдар жарияланды (Ибрагимов, Мингулов, 1969:185-231).

Бұл жинақта «Тарихи Рашидидің» үзінділеріне қатысты әзірленген пікірлер мен аудармалар жарияланған. Атап айтқанда, аударманың алғысөзін В.П. Юдин, алғашқы дафтардан алынған үзінді материалдарды К.А. Пищулина, екінші дафтардан алынған материалдарды Н.Н. Мингулов аударды (Ибрагимов, Мингулов, 1969:191-231).

Қазақ хандықтарының тарихы туралы материалдар шыққаннан кейін бұл дереккөзге деген қызығушылық артты. Атап айтқанда, 1970-80 жылдары «Тарихи Рашидидің» үзінділерін аудару негізінде О.Ф. Акимущин қазақтар мен өзбектердің моғолдармен қатынасы туралы (Акимущин, 1970:233-248) және шағатайлықтар хронологиясы туралы (Акимущин, 1984:156-164) мақалалары, Т.И. Сұлтановтың Қазақ хандығының пайда болғандығы (Сұлтанов, 1971:54-57) және ескерткіштің әдеби тарихы (Сыздыкова, Кадырбаев, 2017:71-77), Н.Н. Тумановичтің «Тарихи Рашидидің» деректері бойынша қырғыздар туралы (Туманович, 1973:60-98), сондай-ақ К.А. Пищулинаның XIV-XVI ғасырлардағы Оңтүстік-Шығыс Қазақстанның аумағы туралы монографиясы (Пищулина, 1981:96-123) және оның қазақ билеушілерінің шибанидтермен және моғол шағатайларымен байланысы туралы мақаласы жарық көрді (Пищулина, 1977:289). «Тарих-и Рашидиден» алынған мәліметтердің С.Г. Кляшторный, Т.И. Сұлтановтың (Сұлтанов, 1982:132) және Б.А. Ахмедовтың (Ахмедов, 1985:39-42) монографияларда қолдану туралы жеке атап өту керек.

1988 жылы өзбек шығыстанушылары Р.П. Джалилова және Л.М. Елифанова «Тарих-и Рашидидің» 12 тараулардың бөлімдерінің орыс тіліндегі аудармасын жариялады (Материалы по истории туркмен, 1938: 612). Кейіннен Р.П. Джалилова және Л.М. Елифанова, А.Урунбаевпен бірге бүкіл «Тарих-и Рашидиді» толығымен аударып, оны 1996 жылы басып шығарды (Тарих-и Рашиди, 1996:727). 1999 жылы еңбек Алматы қаласында қайта басып шығарылды (Тарих-и Рашиди, 1999:651). 2016 жылы Ташкентте ол

тағы да басып шығарылды (Тарих-и Рашиди. Ташкент, 2016:784).

1997 жылы Т.И. Сұлтанов осы дереккөз аудармасының сапасы туралы оң пікір айтты (Султанов, 1997:171-175). Сондай-ақ 1998 жылы Бішкекте қырғыздардың тарихына қатысты «Тарихи Рашидидің» үзінділерді жариялады (Хрестоматия, 1996:100-115). 2001 жылы В.П. Юдин «Тарих-и Рашиди» тұжырымдамасы туралы мақала жариялады (Юдин, 2001:384). Сондай-ақ, 2001 жылы М.Қ. Әбусейтова және Ю.Г. Баранова «Тарихи Рашиди» туралы очерк жариялады (Абусейтова, Баранова, 2001:98-106).

Олардан басқа, М.А. Калиекованың (Калиекова, 2010), И. Жеменейдің (Жеменей, 2007), С. Жолдасбайұлының (Жолдасбайұлы, 1999), К.Б. Албанидің (Албани, 2000), Ж.С. Сыздықова, А.Ш. Қадырбаевтың (Сыздықова, Қадырбаев, 2017:71-77), Б.Е. Көмеков, Б. Кәрібаевтың (Көмеков, Кәрібаев, 2005:95), сондай-ақ Ә. Дербісәлінің (Дербісәліев, 1999:159; 2018:260) мақалаларын атап өтуге болады.

Тарихнамалық зерттеулердің көптігіне қарамастан, «Тарихи Рашидиді» Жошы Ұлысының тарихының қайнар көзі ретінде қарастыруға арналған еңбектердің өте аз екендігін атап өткеніміз жөн. Төменде біз «Тарих-и Рашидидің» Жошы Ұлысының тарихына қатысты мәліметтерінің ғылыми құндылығы туралы мәселені талдауға тырысамыз.

Нәтижелер. Бұл мақаладағы негізгі зерттеу материалы – бірнеше рет әлемнің түрлі тілдеріне аударылған Мұхаммед Мырза Хайдар Дұғлаттың еңбегі.

Төменде Жошы ұлысы тарихының жекелеген аспектілерін түсіну үшін пайдалы болуы мүмкін «Тарихи Рашидиден» алынған мәліметтердің 5 тобын белгілейміз.

1. «Өзбек» және «Татар» терминдерінің арақатынасы.

Айтар болсақ, «татарлар» термині «Тарихи Рашидиде» бір-ақ рет айтылған. Берілген үзіндінің мәтіні: *б8-тарау*. «Та'рих-и Джаханғушайдан» («әлемді жаулап алушының тарихы») алынған, диван басқарушысы ходжа Атамалик' Ала-аддин Мухаммад Джувайни, «Алла оны кешірімімен жауып тастасын», ол Моғолстанды суреттеп, былай деп жазады: «Та'рих-и джахангушайда» татарлардың алғашқы тұрғылықты жері [айатта айтылғандай]». Бұдан әрі моңғолдардың тұратын жерлері туралы айтылады.

Бастапқыда автор «Татар» термині оныкі емес екенін түсіндіреді және ол оны «айатта айтылған» деп жазады. Сондай-ақ, бірнеше тармақты атап өткен жөн. Мырза Мұхаммед Хайдар «Татар» терминін жеке өзі айтқан жоқ. Ол оны қолданған Джувейнидің жазбасына оралады. Бұдан әрі «татарлар» терминін «Моғол» («Моғолстан тұрғыны») этнониміне теңестіреді. Одан әрі Моғолстан Шыңғыс хан мен моңғолдар шыққан жерге ұқсас, бұл тарихи Моңғолия мен Моғолстанның орналасқан жері туралы қазіргі білім тұрғысынан дұрыс емес.

Сондай-ақ, ол «татарлар» терминінің орнына Жошы ұлысының көшпенді халқына сілтеме жасау үшін «өзбек» терминін қолданатынын атап өткен жөн. Бұл әсіресе 112 тараудың келесі үзіндісінен көрінеді: «бұл орындар Кафа мен Қырымның өзбек сұлтандарынан шыққан Қасым Хусейн сұлтанға икт ретінде тиесілі болды» (Тарих-и Рашиди, 2016:663). Яғни, кейбір «өзбектер» Қырымда және Каффеде тұрды, дегенмен олар туралы басқа дереккөздерде ақпарат жоқ.

Жиырма төртінші тарауда Мұхаммед Хайдар Дұғлати Алтын Орда ханы Орыстың «өзбек» болғанын айтады: «бұл жерде Токтамыш ұғлан жоғары жаққа (Сахибкиранға) келеді, ол Орыс хан өзбектен қорқып, үміт бетін бейбітшілік панасының табалдырығына бұрды [Сахибкиран]» (Тарих-и Рашиди, 2016:93).

Бұдан әрі өзбектер елі туралы айтылады: «басқа топ – калучтар, булгачтар және басқа да тайпалар – Әбілхайырға Өзбекстанға кетті». Бұл үзіндіде жекелеген моғол тайпаларының Жошы ұлысына, атап айтқанда Алтын Орда ханы Әбілхайырға кеткені айтылған, бұл Жошы Ұлысы мен Моғолстан тайпаларының белгілі бір ұтқырлығы туралы айтады, олардың арасындағы этникалық айырмашылықтар соншалықты маңызды емес еді.

Айта кету керек, алпыс сегізінші тарауда автор Моғолстанның шекараларын сипаттаған кезде, ол Іле, Еміл, Ертіс, Шолақ, Нарын сияқты өзендер туралы айтады. Сондай-ақ, ол өзбектер мен моңғолдар арасындағы шекара Балқаш көлі (Көкше теңіз) болғанын айтады.

Сондай-ақ, сол тарауда автор өзбектердің иелігінде Атил өзендері ағып жатқанын («өзбектер арасында ол Еділ деп аталады») және ол Кулзумға (Каспий теңізі) құяды, бұл Тарихи Рашиди мәтініндегі өзбектер «Алтын Орда татарларына» ұқсас екенін тағы бір рет растайды.

Сондай-ақ автор былай деп жазды: «өзбектердің ұлысы Әбілхайыр хан қайтыс болғаннан кейін тәртіпсіздікке келді, онда үлкен келіспеушіліктер пайда болды және [адамдардың] көпшілігі Керей хан мен Жәнібек ханға кетті, сондықтан олардың саны екі жүз мың адамға жетіп, оларды «өзбек қазақтары» деп атай бастады. Қазақ сұлтандарының билігі 870 (1465–1466) жылдан басталды, ал оны тек Алла жақсы біледі, және 940 (1533-1534) жылға дейін қазақтар Өзбекстанның көп бөлігіне толық билік жүргізді».

Бұл үзінді Жошы Ұлысының шығыс бөлігінің тарихын 15 ғасырдың екінші жартысы мен 16 ғасырдың бірінші үштен бірінде түсіну үшін өте маңызды. Автордың өзі ғасырдың басында дүниеге келгенін есте ұстаған жөн, сондықтан оның 16 ғасырдың екінші жартысындағы оқиғалар туралы айғақтарын сыни тұрғыдан қабылдау керек. Қазақ хандығының пайда болуының 1465-1466 жылдармен уақытынан бұрын Т.И. Сұлтановпен сынға түскен, ол осы үзіндідегі басты маркерді «Әбілхайыр хан қайтыс болғаннан кейін» деп белгілеуге болады деп есептеген.

Автор хронологиялық тұрғыдан осы дәуірден алыс болғандықтан, оның мәтінінде өз күніне күмән келтірген сөздері («Алла жақсы біледі») деген, Т.И. Сұлтановтың дәлелдері үлкен ғылыми салмаққа ие болуы мүмкін. Бұл ретте 200 мың өзбек-қазақтардың саны сенімді. Сондай-ақ 1533-1534 жылдарды көрсететіні қызықты, бұл күн автордың ойынша қазақтардың құдіретінің соңғы шыңын білдіреді. Осы жылдардан кейін Қазақ хандығы оның жекелеген бөліктері Ноғай ордасына бағынған кезде іс жүзінде ыдырады. Орта Азия Шайбанидтері немесе моғол билеушілері биледі.

Айта кету керек, ғылыми дәстүр бойынша өзбектер Жошы Ұлысының шығыс бөлігінің ғана халқы болып саналады, бұл дереккөздер тұрғысынан, оның ішінде Тарихи Рашидидің авторы тұрғысынан мүлдем дұрыс емес.

В.П. Юдин жазғандай: «Шығыс Дашты-Қыпшақ көшпенділері ғана емес, батыс және Шығыс Дашты-Қыпшақ халқы өзбектер деп аталды. Соңғы пікір Қазақстан мен Орта Азия тарихшылары арасында кең таралған, бірақ шындыққа жанаспайды». Яғни, Тарихи Рашидидегі өзбектер туралы ақпарат «Алтын Орда татарлары» туралы ақпарат болып табылады, өйткені Орта Азия авторлары өзбектер терминін «Алтын Орда татарлары» деп атады. Осыған байланысты шейбанид ханзадасы Мұхаммед Шейбанимен бірге Орта Азияға қоныс аударған өзбектердің («Алтын Орда татарлары») саны туралы мәселе өте маңызды болып отыр.

2. Өзбектердің («Алтын Орда татарлары») Жошы ұлысынан («Алтын Орда») Орта Азияға қоныс аударуы.

Тарихнамада Мұхаммед Шейбанимен бірге Орта Азияға кеткен өзбектердің саны туралы пікірталастар өте күшті болды. Мысалы, қазақстандық шығыстану классигі К.А. Пищулина олардың саны жоғары емес деп есептеді. Шығыстану саласының тағы бір корифейі Т.И. Сұлтанов Орта Азияға қоныс аударған өзбектердің саны 40-тан 60 мыңға дейін жауынгер болған деп есептейді, ал егер олардың қоныс аударуы отбасылармен болған деп есептесек, Орта Азияға Мұхаммед Шейбанимен бірге кеткен өзбектердің саны 240-тан 360 мыңға дейін адам ауқымында жатты (Сұлтанов, 1982:132). Ж.М. Сабитов ол Мұхаммед Шейбанидің өзбектерінің саны 10 мың жауынгерге (немесе 50 мың адамға) тең деп есептеді есептеді (Сабитов, 2015:1160).

Осылайша, Жошы ұлысынан Орта Азияға кеткен өзбектердің саны туралы екі көзқарас қалыптасты. Біздің ойымызша, екі бағалау да дәл емес. Бұл мәселеде Тарихи Рашидидің мәліметтері көп көмектеседі. Сонымен, тараулардың бірінде былай делінген: «Шахибек хан Бұхара мен Самарқандты алып, оның әскері екі жүз-үш жүз [адамнан] елу мыңға, тіпті алпыс мыңға дейін жетті ...Шахибек хан ханды тұтқынға алып, босатты. Ол мүмкіндігінше хан әскерлерінен қанша адам бөлді, ал оның өзбек әскеріне отыз мың моғол қосылды».

Бұдан әрі тағы бір үзіндіде былай делінген: «Шахибек хан әкесінің достары мен жақындарының бірі эмир Джан Вафаға құпия түрде, яғни ол жаулап алуды жүзеге асырғанға дейін Хорезмнен ешқандай жолмен оралмайтынын және қоршаудың ұзаққа созылатыны анық екенін жеткізген. Бүгінгі таңда өзбектердің арасында отыз мыңға жуық моғол бар екенін айтқан».

Бұл жерде Тарихи Рашидидің талдауы бойынша Мұхаммед Шейбанидің 50-ден 60%-ға дейін әскерлері өзбектер емес, моғолдар болғанын көреміз. Сонымен бірге өзбектер Мұхаммед Шейбани әскерлерінің құрамындағы екінші топ болды.

Мұхаммед Шейбани қайтыс болғаннан кейін моғолдар шейбанидтерден бөлініп

кетті. Алпыс жетінші тарауда айтылғандай, өзбек сұлтандарының 1511-1512 жылдары тек 20 мың әскері қалды, ал шейбанидтер басшысы Сүйініш-ходжа-ханда барлығы 7 мың жауынгер болды (Тарихи Рашиди, 2016:663).

Осылайша, Мұхаммед Шейбанимен 240-360 мыңға жуық Алтын Орда көшпелілері Орта Азияға кетті деген тезис дұрыс емес деп айтуға болады. Бұл тезис дереккөздерге, оның ішінде Тарихи Рашидидің мәліметтеріне қайшы келеді.

3. Дуглат моғол тайпасы мен Дулат қазақ тайпасының ұқсастығы немесе айырмашылығы.

Мұхаммед Мырза Хайдар Дуглат моңғол Дуглат тайпасынан шыққан. Бұл тайпаның ата-бабалары Шағатай ұлысында болған және Маңлай Сүбе елді мекеніне ие болған.

Қазақстандық тарихнамада Дуглат тайпасының бір бөлігі Дулат атымен белгілі қазақтар арасында қалды деген пікір кең таралған. Осы көзқарастың пайдасына лингвистикалық дәлелдер келтірілген (атаулар ұқсас). Сондай-ақ, мұндағы маңызды дәлелдердің бірі-екі тайпа да жақын географиялық жерлерде, бұрынғы Моғолстанның аумағында өмір сүрген.

Бұл ретте осы тұжырымдаманың бір кемшілігін атап өткен жөн. Мұхаммед Мырза Хайдар Дуглат әртүрлі моңғол тайпаларының өзбектер мен ойраттарға ауысуы туралы жиі жазады, ал өзі байырғы кезеңдерді сипаттайды. Сонымен бірге ол Дуглат тайпасы қазақтарда бар деп ешқашан жазған емес. Егер ол өз тайпасы туралы мұндай ақпарат бермесе, бұл дерек алаңдатады. Біздің ойымызша, бұл оқиға қалыпты түсініктеме береді.

Дуглаттар мен дулаттардың жеке басы туралы консенсусқа жалғыз қарсылық-бұл тайпаларды «аттас» деп санайтын Ж.М. Сабитовтың ұстанымы. Сондай-ақ, ол Дулаттар Алтын Ордадағы Үйсін тайпасының бір бөлігі деп санайды, шежіре бойынша аты аңызға айналған Майқы биден бастау алады, оны әдетте Шыңғыс ханның замандасы, Жошы мен Бату руынан шыққан Байқы - Нойон деп атайды, ол Жошы ұлысындағы карачи-бектердің төрт әмірінің бірі болған.

Біздің ойымызша, Дуглаттар мен дулаттар бірдей деген пікір дұрыс. Дуглаттардың қазақтар құрамына ауысуы 15-ші ғасырдың бірінші жартысында емес, Мұхаммед Мырза Хайдар Дуглат қайтыс болғаннан кейін болған, сондықтан оның шежіресінде мұндай ауысу туралы бірде-бір ескерту жоқ. Моғолстанда белгілі болғандай, Дуглаттар уақыт өте келе өз ықпалын жоғалтты, мұны дуглаттардың бір бөлігінің Қазақ хандығына көшуімен түсіндіруге болады. Моңғолиядағы дуглаттар санының азаюы олардың қазақ хандығына кетуіне байланысты және олардың ықпалының төмендеуіне әкелді.

4. Әбілхайыр ханның ұлы Бурудж оғлан туралы бірегей мәлімет.

Қырық алтыншы тарауда Әбілхайыр ханның ұлы атанған Джучиде Бурудж оғлан туралы ерекше ескерту бар. Сонымен қатар, Әбілхайыр ханның ұлдарының арасында мұндай атаумен балалар жоқ екенін атап өткеніміз жөн.

Бұл үзіндінің бірегейлігін түсіну үшін біз оны толығымен келтіреміз: «Әбілхайыр хан қайтыс болғаннан кейін оның адамдары мен ұлдары Әбілхайыр ханның балаларының үлкені болған Бурудж оғланның айналасына жиналды. Керей хан мен Жәнібек хан толық күшке ие болғандықтан, бұл Бурудж оғлан олардан алыстап, Түркістанның [қаласы] шегінде болды.

Бурудж оғлан мүйіздің дыбысын естіп, белгілері бар алты адамды көргенде, ол атқа мінуге ұмтылды, алайда оның жылқысын ахтачи мен күндер ұстап алды, ал әйелдер үйден шығып, Бурудж оғланды ұстап алды. Осы кезде хан келіп, басын кесіп, найзаға отырғызуды бұйырды. Сол жиырма мың өзбектің ішінде аз адам құтқарылды. Хан жеңіске жетіп, лагерінде орналасты, ал келесі күні әскер жиналған кезде, ол оларды қуа бастады. Әбілхайр ханның тірі қалған сұлтандары қашып кетті» (Тарихи Рашиди, 2016:134-135).

Басқа деректерде Әбілхайыр ханның бұл есімді ұлы жоқ болғандықтан, көптеген ғалымдар осы қарама-қайшылыққа әртүрлі түсіндірмелерді қарай бастады. Негізгі нұсқалардың бірі-бұл Бурудж оғлан-ноғайлардың көмегімен басқарған Ядигер ханның ұлы Буреке оғлан деген нұсқа болды. Бір қарама-қайшылық бар, Буреке оғлан басқа дереккөздер бойынша басқа уақытта өлтірілді (оны Мұхаммед Шейбани өлтірді) және басқа уақытта. Осы «Әбілхайыр ханның ұлы» туралы басқа нұсқалар болған жоқ.

Осылайша, Тарихи Рашиди деректері мен Әбілхайыр ханның балалары туралы басқа да деректер арасындағы қайшылық сақталып отыр. Біздің ойымызша, мұнда бәрін түсіндіруге болады, егер Бурудж Әбілхайыр ханның ұлдарының бірінің лақап аты

(лакаб) болса, ол шежірелік кестелерде басқа атпен аталған. Яғни, біздің пікірімізше, егер Тарихи мәнмәтіннен және басқа дереккөздердегі параллельдерден шығатын болсақ, онда әкесі қайтыс болғаннан кейін Жошы Ұлысында билік үшін күрескен Әбілхайыр ханның әйгілі үлкен ұлы Шейх-Хайдар Бурудж оғлан атымен жасырынып жүрген деп болжауға болады.

5. Тарихи Рашиди шығармасындағы қазақтар саны және олардың жойылуы.

Тарихи Рашидидегі қазақтардың саны әр түрлі болды. Басында Жәнібек пен Керейдің Әбілхайыр хан қайтыс болғаннан кейін оларға келген 200 мың жауынгері бар деп айтылған. Одан әрі Қасым хан тұсында қазақтар саны 1 миллион адамға дейін өсті. Бірақ Қасым хан қайтыс болғаннан кейін қазақтардың саны біртіндеп қысқара бастады, алдымен 400 мыңға дейін, содан кейін 200 мыңға дейін, Мұхаммед Хайдар Дуғлаттың пікірінше, қазақтар жерде мүлдем қалмады.

Өте қызықтысы зерттеушілердің аз бөлігі ғана бұл тезисті Тарихи Рашиди дерегімен түсіндіруге тырысты. Революцияға дейінгі кейбір авторлар Жәнібек пен Керей қазақтары мен Шығай мен Есім қазақтарының арасында ешқандай байланыс жоқ деп жорамалдаған, өйткені 16 ғасырдың ортасына қарай Тарихи Рашиди деректері бойынша қазақтар мүлде осы аймақ жерінде қалмады. Бірақ мұнда біз осы бастапқы дереккөздің ақпаратын сыни емес қабылдауды көреміз. Басқа зерттеушілер байқаусызда қазақтардың физикалық жойылуы, белгілі бір «ортағасырлық геноцид» туралы мәлімдеді.

Біздің ойымызша, қазақтар санының бір миллионнан нөлге дейін күрт азаюын келесі факторлармен түсіндіруге болады:

5.1. Қазақ атауы, ол кезде басқа да көптеген этникалық терминдер сияқты, ең алдымен, этноним емес, политоним болған. Яғни, егер Алтын Орда көшпендісі ноғай билерінің билігін мойындаса, онда ол ноғай деп аталды. Егер ол азаматтықты өзгертіп, Орыс хан ұрпақтарының боданына айналса, онда ол қазақ немесе өзбек-қазақ деп аталды.

5.2. Осылайша, «қазақтар» санының күрт қысқаруын қазақтардың іс жүзінде жойылуы емес, бұрынғы қазақтар ноғайлар, өзбектер мен моғолдардың бодандығын мойындап, саяси тұрғыдан қазақтар болудан қалған егемендікті жоғалту деп түсіндіруге қажет.

Қорытынды. Жоғарыда біз Жошы Ұлысының тарихы туралы дерек көзі ретінде Тарихи Рашиди құндылығы туралы негізгі тезистерді белгіледік. Олардың ішінде Алтын Орда тарихына жаңаша қарауға мүмкіндік беретін бірегей мәліметтердің төрт тобын бөліп көрсетуге болады.

Жоғарыда біз Жошы Ұлысының тарихы туралы дерек көзі ретінде Тарихи Рашиди құндылығы туралы негізгі тезистерді белгіледік.

Олардың ішінде Алтын Орда тарихына жаңаша қарауға мүмкіндік беретін бірегей мәліметтердің төрт тобын бөліп көрсетуге болады

Мәліметтердің бірінші тобын «Тарих-и Рашидида» келтірілген Алтын орданың басты этносы - өзбектер туралы мәліметтер құрайды. Мәнмәтінге сәйкес өзбектер сөзі орыс, еуропалық және араб дереккөздерінде Алтын орданың көшпелі халқын сипаттау үшін қолданылатын татар этнонимінің және политонимінің синонимдері болып табылады.

Мәліметтердің екінші тобында көшпенділердің Жошы Ұлысынан және Моғолстаннан Орта Азияға көшуі туралы мәліметтер келтірілген. Кеңес үкіметі кезінде Алтын ордадан Орта Азияға 240-360 мың көшпенділердің қоныс аударуы туралы тезис кеңінен таралған еді. Бірақ, «Тарихи Рашидида» келтірілген мәліметтерге сәйкес бұл цифра кемінде екі есе аз болуы тиіс. «Тарихи Рашидидің» мәліметтеріне сәйкес кем дегенде Мұхаммед Шейбани әскерінің жартысын моғолдар құраған.

Сөйтіп, ғылыми айналымға «Тарихи Рашиди» мәліметтерінің енгізілуімен бұрынғы тезис қайта қарастырылуы тиіс еді. Өкінішке орай, «Тарихи Рашидида» моғол доғлаттарының Қазақ хандығының құрамына көшуі туралы мәліметтердің келтірілмегендігін атап өтуіміз керек. Сондықтан бұл мәселе төңірегінде пікірталастар туындауда. Біз жоғарыда осындай мәліметтердің неге «Тарихи Рашидида» жоқ екендігін түсіндіретін идеяны келтірдік.

Бірегей мәліметтердің үшінші тобына Әбілхайыр ханның ұлы Бурудж оғлан туралы мәліметтерді қосамыз. Басқа дереккөздерде генеалогиясы мен аты осындай Жошы әулеті өкілі туралы мәліметтерді біз басқа дерек көздерінде кездестіре алмадық. Сондықтан да аталған бірегей мәліметтер түсіндірілуі тиіс. Біздің пайымдауымызша, Бурудж оғлан дегеніміз Әбілхайыр ханның ұлы Шайх-Хайдар-хан.

Осы мақала шеңберінде сипатталуы қызығушылық тудыратын мәліметтердің төртінші тобын қазақтар саны туралы мәліметтер құрайды, атап айтқанда, саны бір миллион адамды құрайтын халық жер бетінен мүлдем жоғалып кеткен. Жоғарыда біз осындай қарама-қайшылықты шығарма жазылған кезде Қазақ хандығының бөліктері Ноғай ордасының, Моғолстанның және Жошы ұлысының шығыс жағындағы Шибан иелігінің құрамына кіргендігімен түсіндіріп өттік.

Тарихи Рашиди Орта Азияның тарихы бойынша бірегей дереккөзі болып табылады. Шығармада осы аймақтың тарихы туралы көптеген бірегей мәліметтер келтірілген. Алтын Ордаға қатысты айтатын болсақ біз «Тарихи Рашидиден» үзінділер келтірдік, олар Жошы Ұлысының тарихының жекелеген көріністерін жаңаша көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Жалпы алғанда «Тарихи Рашиди» бірегей тарихи дереккөзі болып табылады, оны 15-ғасырдың екінші жартысында 16 ғасырдың бірінші жартысында Жошы Ұлысының шығыс бөлігінің тарихын қайта қалпына келтіру үшін пайдалануға болады.

Әдебиеттер тізімі

Абусейтова М.Х., Баранова Ю.Г. Письменные источники по истории и культуре Казахстана и Центральной Азии в XIII-XVIII вв. Алматы. Дайк-Пресс. 426 с.

Акимушкин О.Ф. К вопросу о внешнеполитических связях Могольского государства с узбеками и казахами в 30-х гг. XVI 60-х гг. XVII в. // Палестинский сборник. Выпуск 21 (84). Ленинград, 1970. С. 233-248.

Акимушкин О.Ф. Хронология правителей восточной части Чагатайского улуса (линия Туглук-Тимур-хана) // Восточный Туркестан и Средняя Азия: История. Культура. Связи. М., 1984. С. 156-164.

Албани Қ.Б. Мұхаммед Хайдар Дулати. Алматы, 2000. 215 б.

Асфендияров С.Д., Кунте П.А. Прошлое Казахстана в источниках и материалах. Сборник 1 (V в. до н.э. - XVIII в. н.э.). Алматы: Казахстан. 1935. 383 с.

Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVIII вв. (Письменные памятники). Ташкент. 1985. С. 39-42.

Бартольд В.В. Рецензия на: «The Tarikh-i-Rashidi of Mirza Muhammad Haidar, Dughlat...» // Записки восточного отделения императорского русского археологического общества. Том X, Санкт-Петербург. 1897. С. 215-226.

Билялова Г.А. Некоторые аспекты истории образования Казахского ханства//Народы и религии Евразии. 2018. № 1 (14). С. 9-15.

Вельяминов-Зернов В.В. Исследование о касимовских царях и царевичах. Часть вторая. (С двумя таблицами). Санкт-Петербург, 1864. 498 с.

Вяткин В.Л. Очерки по истории Казахской ССР. М., 1941. 367 с.

Дербісәліев Ә. Мұхаммед Хайдар Дулати: Өмірбаяндық библиографиялық анықтамалық. Алматы; М.Х. Дулати қоғамдық қоры, 1999. 159 б.

Дербісәлі Ә.Б. Мұхаммед Хайдар Дулати – көрнекті руханият және ғылым қайраткері. Астана: «Рухани құндылықтарды қолдау қоры» корпоративтік қоры, 2018. 260 б.

Дербісәлі Ә.Б. Мұхаммед Хайдар Дулати: Өмірбаяндық библиографиялық анықтамалық. Алматы; Өнер, 2018. 320 б.

Жеменей И. Мырза Хайдар Дулат (1499-1551) тарихшы – қаламгер. (Монография). Алматы: «Зерде», 2007. 350 бет.

Жолдасбайұлы С. М.Х Дулати және XV-XVI ғасырлардағы қазақ хандығы. Алматы: «Қазақ университеті», 1999. - 109 б.

Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии (XVI - середина XIX в.). Москва: Издательство восточной литературы, 1958. 247 с.

История Узбекской ССР. Т. I. Ташкент, 1967. 620 с.

История Казахстана в пяти томах. Том 2. – Казахстан в эпоху позднего средневековья. Алматы. 2010. 624 с.

Кадырбаев А.Ш. Историк и поэт на троне - Мирза Хайдар Дулат // Ломоносовские чтения. Востоковедение Тезисы докладов научной конференции. 2015. С. 229-232.

Калиекова М.А. Мұхаммед Хайдар Дулати: өмірі мен шығармашылығы. Атамұра, 2010. 175 с.

Көмеков Б.Е., Кәрібаев Б. Мұхаммед Хайдар Дулат – тарих, тұлға, уақыт. Алматы: «Аруна», 2005. 95 б.

- Куропаткин А. Н. Кашгария: историко-географический очерк страны, ее вооруженные силы, промышленность и торговля. Санкт-Петербург: Типография В.С. Балашева. 1879. 443 с.
- Margulan Ə. Muxammet-Xaidar – kazakhtyn tungych tarihchysy // Эдебиет және искусство. № 4. Алматы, 1941. С. 78-87 (на казахском языке).
- Масальский В.И. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Том 19: Туркестанский край. 1913. 861 с.
- Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинений) / Составители: С.К. Ибрагимов, Н.Н. Мингулов, К.А. Пищулина, В.П. Юдин. Алма-Ата, 1969. С. 185-231
- Материалы по истории Средней и Центральной Азии X-XIX вв. Ташкент. 1988. С. 185-214.
- Материалы по истории туркмен и Туркмении. М.; Л., 1938. 612 с.
- Мингулов Н.Н. Мухаммед-Хайдар дуглат // Великие ученые Средней Азии и Казахстана (VIII-XIX вв.). Издательство «Казахстан». Алма-Ата. 1965. С. 190-203.
- Мирза Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди. Ташкент, 1996. 727 с.
- Мирза Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди. Алматы, 1999. 651 с.
- Мирза Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди. Ташкент, 2016. 784 с.
- Мукминова Р.Г. О некоторых источниках по истории Узбекистана начала XVI в. // Труды Института востоковедения АН УзССР. Выпуск 3. Ташкент. 1954. С. 136-137.
- Петров К.И. К истории движения киргизов на Тянь-Шане и их взаимоотношений с ойратами в XIII - XV вв. Фрунзе. 1961. 212 с.
- Пищулина К.А. Казахское ханство во взаимоотношениях с Могулистаном и Шайбанидами в последней трети XV века // Казахстан в эпоху феодализма: (Проблемы этнополитической истории). Алма-Ата. 1981. С. 96-123.
- Пищулина К.А. Юго-Восточный Казахстан в середине XIV- начале XVI века: (Вопросы политической социально-экономической истории). Алма-Ата, 1977. 289 с.
- Сабитов Ж.М. К вопросу о составе войск Шейбани-хана // Молодой ученый. 2015. № 11 (91). С. 1160-1163.
- Сабитов Ж.М. «Маджму ат-таварих» как источник по истории улуса Джучи // Золотоордынское обозрение. 2017. Т. 5. № 3. С. 577-590. DOI: 10.22378/2313-6197.2017-5-3.577-590.
- Султанов Т.И. К историографии этнополитической истории улусов Джучи и Чагатай // Золотоордынское обозрение. 2017. Т. 5. № 1. С. 74-92. DOI: 10.22378/2313-6197.2017-5-1.74-92
- Султанов Т. И. Кочевые племена Приаралья в 15–17 вв. Вопросы этнической и социальной истории. М. Наука. Главная редакция восточной литературы. 1982. 132 с.
- Султанов Т.И. Некоторые замечания о начале казахской государственности // Известия АН КазССР Серия общественная. 1971. № 1. С. 54-57.
- Султанов Т.И. Рецензия: Мирза Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди // Восток. 1997. №6. С. 171-175.
- Султанов Т.И. «Тарих-и Рашиди» Мирза Хайдар Дуглата. Литературная история памятника // Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования: Ежегодник. М., 1982. С. 116-135.
- Сыздыкова Ж.С., Кадырбаев А.Ш. Ученые «во власти» на мусульманском Востоке. Эпоха Чингизидов // Историческая и социально-образовательная мысль. 2017. Т. 9. № 3-2. С. 71-77.
- Туманович Н.Н. Сочинение Мирзы Мухаммед-Хайдера «Тарих-и Рашиди» как источник по истории киргизов и Киргизии // Арабо-персидские источники о тюркских народах. Отдел востоковедения АН Киргизской ССР. Фрунзе, 1973. С. 60-98.
- Хрестоматия по средневековой истории Кыргызстана (XIII–XVIII вв.). Бишкек, 1996. С. 100-115.
- Юдин В.П. Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда. Алматы. 2001. 384 с.
- Юдин В.П. О родоплеменном составе могулов Могулистана и Могулии и их этнических связях с казахами и другими соседними народами // Известия АН КазССР, 1965 - № 3 - С.52-65.
- Ahmet-Zeki Validi. Em tuerkisches Werk von Haydar-Mirza Dughlat // Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London. 1937. Volume VIII, Part 4, pp. 985-989.

A History of the Moghuls of Central Asia being the Tarikh-i-Rashidi of Mirza Muhammad Haidar Dughlat. An English version cd.with commentary, notes and map by N. Elias, the traslation by Denisson Ross, London, 1895. 696 p.

References

Abuseitova M.Kh., Baranova Yu.G. Pis'mennye istochniki po istorii i kul'ture Kazakhstana i Tsentral'noy Azii v XIII-XVIII vv. (Written sources on the history and culture of Kazakhstan and Central Asia in the XIII-XVIII centuries). Almaty. Daik-Press.426 p. [In Russian].

A History of the Moghuls of Central Asia being the Tarikh-i-Rashidi of Mirza Muhammad Haidar Dughlat. An English version cd.with commentary, notes and map by N. Elias, the translation by Denisson Ross. London. 1895. 696 p. [in English].

Ahmet-Zeki Validi. Em tuerkisches Werk von Haydar-Mirza Dughlat. (Em tuerkisches Werk von Haydar-Mirza Dughlat) Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London. 1937. Volume VIII. Part 4, pp. 985-989. [in English].

Akimushkin O.F. K voprosu o vneshnepoliticheskikh svyazyakh Mogol'skogo gosudarstva s uzbekami i kazakhami v 30-kh gg. XVI 60-kh gg.XVII v. (On the issue of foreign policy ties of the Mogul state with the Uzbeks and Kazakhs in the 30 s.XVI 60s XVII century). Palestinskiy sbornik=Palestinian collection.Issue 21 (84). Leningrad, 1970. pp. 233-248. [In Russian].

Akimushkin O.F. Khronologiya praviteley vostochnoy chasti Chagatayskogo ulusa. liniya Tugluk-Timur-khana. (Chronology of the rulers of the eastern part of the Chagatai ulus.Tughluk-Timur-khan line).Vostochnyy Turkestan i Srednyaya Aziya: Istoriya. Kul'tura. Svyazi=East Turkestan and Central Asia: History. Culture.Connections.Moscow, 1984. pp. 156-164. [In Russian].

Albani K.B. Mukhammed Khaydar Dulati (Mohammed Haydar Dulati). Almaty. 2000. 215 p. [In Kazakh].

Asfendijarov S.D., Kunte P.A. Proshloe Kazahstana v istochnikah i materialah. Sbornik 1. (The past of Kazakhstan in sources and materials.Collection 1).Almaty. Kazakhstan. 1935. 383 p. (In Russian).

Ahmedov B.A. Istoriko-geograficheskaja literatura Srednej Azii XVI-XVIII vv. (Historical and geographical literature of Central Asia, XVI-XVIII centuries).Pis'mennye pamjatniki=Written sources. Tashkent. 1985. pp. 39-42. [In Russian].

Bartol'd V.V. Recenzija na: The Tarikh-i-Rashidi of Mirza Muhammad Haidar, Dughlat. Zapiski vostochnogo otdelenija imperatorskogo russkogo arheologicheskogo obshhestva. (Notes of the Eastern Branch of the Imperial Russian Archaeological Society).Volume X. St. Petersburg. 1897. pp. 215-226. [In Russian].

Biljalova G.A. Nekotorye aspekty istorii obrazovanija Kazahskogo hanstva. Narody i religii Evrazii.(Some aspects of the history of the formation of the Kazakh Khanate.Peoples and religions of Eurasia). 2018. pp. 9-15. [In Russian].

Vel'jaminov-Zernov V.V. Issledovanie o kasimovskih carjah i carevichah. Chast' vtoraja. S dvumja tablicami.(Study about Kasimov's kings and princes. Part two. With two tables). St. Petersburg. 1864. 498p. [In Russian].

Vjatkin V.L. Oчерki po istorii Kazahskoj SSR (Essays on the history of the Kazakh SSR). Moscow. 1941. 367 p. [In Russian].

Derbisaliev A.B. Muhammed Hajdar Dulati. Omirbajandyq bibliografijalyq anyqtamalyq. (Mohammad Haidar Dulati.Biographical bibliographic reference). Almaty. M.H. Dulati qogamdyqqory, 1999.159 p. [In Kazakh].

Derbisali A.B. Muhammed Hajdar Dulati kornekti ruhanijat zhane gylm qajratkeri. (Mohammad Haidar Dulati is an outstanding spiritual and scientific figure). Astana. Ruhani qundylyqtardy qoldau qory korporativtik qory. 2018. 260 p. [In Kazakh].

Derbisali A.B. Muhammed Hajdar Dulati.Omirbajandyq bibliografijalyq anyqtamalyq. (Mohammad Haidar Dulati. Biographical bibliographic reference). Almaty. Oner. 2018. 320 p. [In Kazakh].

Zhemenej I. Myrza Hajdar Dulat (1499-1551): tarihsy qalamger. (Myrza Haidar Dulat (1499-1551): a historian and writer). Almaty. Zerde. 2007. 350 p. [In Kazakh].

Zholdasbajuly S. M.H. Dulati zhane XV-XVI gasyrlardagy qazaq handygy. (M.H. Dulati and the Kazakh Khanate in the XV-XVI centuries). Almaty. Qazaq universiteti. 1999. 109 p. [In Kazakh].

Ivanov P.P. Oчерki po istorii Srednej Azii (XVI-seredina XIX v.) (Essays on the history of

- Middle Asia (XVI-mid XIX centuries)). Moscow. Izdatel'stvo vostochnoj literatury. 1958. 247 p. [In Russian].
- Istorija Uzbekskoj SSR. T. I. (History of the Uzbek SSR. T. I.). Tashkent. 1967. 620 p. [In Russian].
- Istorija Kazahstana v pjati tomah. Tom 2. Kazahstan v jepohu pozdnego srednevekov'ja. (History of Kazakhstan in five parts. Volume 2 - Kazakhstan in the late Middle Ages). Almaty. 2010. 624 p. [In Russian].
- Kadyrbaev A.Sh. Istorik i pojet na trone Mirza Hajdar Duglat (Historian and poet on the throne - Mirza Haydar Duglat). Lomonosovskie chtenija=Lomonosov readings. 2015. pp. 229-232. [In Russian].
- Kaliekova M.A. Muhammed Hajdar Dulati: omiri men shygarmashylygy. (Mohammad Haidar Dulati: life and work). Atamura. 2010. 175 p. [In Kazakh].
- Komekov B.E. Karibaev B. Muhammed Hajdar Dulat: tarikh, tulga, uaqyt. (Mohammad Haidar Dulat: history, personality, time). Almaty. Aruna. 2005. 95 p. [In Kazakh].
- Kuropatkin A.N. Kashgarija istoriko-geograficheskij ocherk strany ee vooruzhennye sily promyshlennost' i torgovlja. (Kashgaria a historical and geographical outline of the country its armed forces industry and trade). St. Petersburg. Tipografija V.S. Balasheva. 1879. 443 p. [In Russian].
- Margulan A. Muxammet-Xaidar qazaqtin tungis tarixci. (Muxammet-Xaidar—first Kazakh historian). Almaty. 1941. pp. 78-87. (In Kazakh).
- Masal'skij V.I. Rossiya. Polnoe geograficheskoe opisanie nashego Otechestva. 19. Turkestanskij kraj. (Full geographical description of our Fatherland. Volume 19. Turkestan area) 1913. 861 p. [In Russian].
- Materialy po istorii kazahskih hanstv XV-XVIII vekov: izvlechenija iz persidskih i tjurkskih sochinenij. (Materials on the history of the Kazakh khanates of the 15th-15th centuries: extracts from Persian and Turkic writings). Editors: S.K. Ibragimov, N.N. Mingulov, K.A. Pishhulina, V.P. Yudin. Alma-Ata 1969. pp. 185-231 [In Russian].
- Materialy po istorii Srednej i Central'noj Azii X-XIX vv. (Materials on the history of Middle and Central Asia in X-XIX centuries). Tashkent. 1988. pp. 185-214. [In Russian].
- Materialy po istorii turkmen i Turkmenii. (Materials on the history of the Turkmen and Turkmenia). Moscow. 1938. 612 p. [In Russian].
- Mingulov N.N. Muhammed-Hajdar duglat. (Muhammad-Haydar duglat). Velikie uchenye Srednej Azii i Kazahstana VIII-XIX vv.=Great scientists of Central Asia and Kazakhstan VIII-XIX centuries). Izdatel'stvo Kazahstan. Alma-Ata. 1965. pp. 190-203. [In Russian].
- Mirza Muhammad Hajdar. Tarih-i Rashidi. (Tarikh-i Rashidi). Tashkent. 1996. 727 p. [In Russian].
- Mirza Muhammad Hajdar. Tarih-i Rashidi. (Tarikh-i Rashidi). Almaty. 1999. 651 p. (In Russian).
- Mirza Muhammad Hajdar. Tarih-i Rashidi. (Tarikh-i Rashidi). Tashkent. 2016. 784 p. [In Russian].
- Mukminova R.G. O nekotoryh istochnikah po istorii Uzbekistana nachala XVI v. (About some sources on the history of Uzbekistan at the beginning of the 16th century). Trudy Instituta vostokovedenija AN UzSSR=Works of Oriental Institute of AN UzSSR. Vypusk 3. Tashkent. 1954. pp. 136-137. [In Russian].
- Petrov K.I. K istorii dvizhenija kirgizov na Tjan'-Shane i ih vzaimootnoshenij s ojratami v XIII- XV vv. (On the history of the movement of the Kyrgyz in the Tien Shan and their relationship with the Oirats in the 13th - 15th centuries). Frunze. 1961. 212 p. [In Russian].
- Pishhulina K.A. Kazahskoe hanstvo vo vzaimootnoshenijah s Mogulistanom i Shajbanidami v poslednej treti XV veka. (Kazakh khanate in relations with Moghulistan and Shaybanids in the last third of the 15th century). Kazahstan v jepohu feodalizma. Problemy jetnopoliticheskij istorii=Kazakhstan in the era of feudalism. Problems of ethno-political history. Alma-Ata. 1981. pp. 96-123. [In Russian].
- Pishhulina K.A. Jugo-Vostochnyj Kazahstan v seredine XIV - nachale XVI veka. Voprosy politicheskij social'no-jekonomicheskij istorii. (South-East Kazakhstan in the middle of the XIV - beginning of the XVI century. Questions of political, social-economic history). Alma-Ata. 1977. 289 p. [In Russian].
- Sabitov Zh.M. K voprosu o sostave vojsk Shejbani-hana. (On the question of the composition of Sheibani-khan's troops). Molodoj uchenyj=Young Scientist. 2015. № 11 (91). pp. 1160-1163. [In Russian].
- Sabitov Zh.M. "Madzhmu at-tavarih" kak istochnik po istorii ulusa Dzhuchi.

(Majmu at-tavarih” as a source on the history of the Jochi ulus). Zolotoordynskoe obozrenie=Golden Horde Review. 2017. T. 5. № 3. pp. 577-590. [In Russian]. DOI:10.22378/2313-6197. 2017-5-3.577-590

Sultanov T.I. K istoriografii jetnopoliticheskoy istorii ulusov Dzhuchi i Chagataja. (On the historiography of the ethnopolitical history of the Jochi and Chagatai uluses). Zolotoordynskoe obozrenie=Golden Horde Review. 2017. T. 5. № 1. pp. 74-92. [In Russian]. DOI: 10.22378/2313-6197.2017-5-1.

Sultanov T.I. Kochevye plemena Priaral’ja v 15–17 vv. Voprosy jetnicheskoy i social’noj istorii. (Nomadic tribes of the Aral Sea region in the 15-17 centuries. Ethnic and social history issues). Moscow. Nauka. Glavnaja redakcija vostochnoj literatury. 1982. 132 p. [In Russian].

Sultanov T.I. Nekotorye zamechanija o nachale kazahskoj gosudarstvennosti. (Some remarks about the beginning of the Kazakh statehood). Izvestija AN KazSSR Serija obshhestvennaja=News of AN KazSSR. Social issues. 1971. № 1. pp. 54-57. (In Russian).

Sultanov T.I. Recenzija Mirza Muhammad Hajdar. Tarih-i Rashidi. (Review on Mirza Muhammad Haydar. Tarikh-i Rashidi). Vostok=Orient. 1997. № 6. pp. 171-175. [In Russian].

Sultanov T.I. Tarih-i Rashidi. Mirza Hajdar Duglata. Literaturnaja istorija pamjatnika. (“Tarikh-i Rashidi” by Mirza Haydar Duglat. Literary history of the monument). Pis’mennye pamjatniki Vostoka. Istoriko-filologicheskie issledovanija Ezhegodnik=Written monuments of the East. Historical and philological research: Yearbook. 1975. Moscow. 1982. pp. 116-135. [In Russian].

Syzdykova Zh.S. Kadyrbaev A.Sh. Uchenye vo vlasti na musul’manskom Vostoke. Jepoha Chingizidov. (Scientists in power in the Muslim East. The era of the Chingizids). Istoricheskaja i social’no-obrazovatel’naja mysl’=Historical and Social-Educational Thoughts. 2017. T. 9. № 3-2. pp. 71-77. [In Russian].

Tumanovich N.N. Sochinenie Mirzy Muhammed-Hajdera Tarih-i Rashidi kak istochnik po istorii kirgizov i Kirgizii. (The work of Mirza Muhammad-Haider “Tarikh-i Rashidi” as a source on the history of the Kirghiz and Kirghizia). Arabo-persidskie istochniki o tjurkskih narodah=Arab-Persian sources about the Turkic peoples. Otdel vostokovedenija AN Kirgizskoj SSR. Frunze. 1973. pp. 60-98. [In Russian].

Hrestomatija po srednevekovoj istorii Kyrgyzstana XIII-XVIII vv. (Reader on the medieval history of Kyrgyzstan in XIII-XVIII centuries). Bishkek. 1996. pp. 100-115. [In Russian].

Yudin V.P. Central’naja Azija v XIV-XVIII vekah glazami vostokoveda (Central Asia in the XIV-XVIII centuries through the eyes of an orientalist). Almaty. 2001. 384 p. [In Russian].

Yudin V.P. O rodoplemennom sostave mogulov Mogulistana i Mogulii i ih jetnicheskikh svjazjah s kazahami i drugimi sosednimi narodami. (On the tribal composition of the Moguls of Moghulistan and Mogulia and their ethnic ties with the Kazakhs and other neighboring peoples). Izvestija AN KazSSR=News of AN KazSSR. 1965. pp. 52-65. [In Russian].

МРНТИ: 03.20; 03.23; 03.09. 55

DOI 10.51943/1814-6961_2021_1_51

МАТЕРИАЛЫ АРХИВА ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПО ИСТОРИИ КАЗАХСТАНСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ В 1990-Е ГГ.

Лапин Николай Сергеевич^{1*}id, Аканов Куаныш Газизович¹

¹Институт истории государства КН МОН РК, г. Нур-Султан, Казахстан

* Автор-корреспондент

E-mail адреса: lapin.79@mail.ru (Лапин), kukaandvita@mail.ru (Аканов)

Аннотация. Целью статьи является анализ выявленных документальных источников по истории казахстанско-российских отношений в 1990-е годы. В статье анализируются материалы фонда 75-Н («Министерство иностранных дел Республики Казахстан») Архива Президента Республики Казахстан. Авторами статьи был выявлен и изучен 91 документ фонда 75-Н АП РК общим объемом 212 листов.

Систематизация документов и их анализ позволили выделить пять направлений двустороннего сотрудничества, по которым имеется массив выявленных источников: 1) экономика; 2) политика; 3) культура и гуманитарная сфера; 4) региональные связи; 5) деятельности посольства Казахстана в России.